
ETT NYTT LJUS. STEFAN JOHANSSON

23 mars – 1 september 2024

Stefan **Johanssons** (1876–1955) konstnärskap utmärks av ljusmåleri och porträtt som pendlar mellan det realistiska och övernaturliga. Han blev tidigt förknippad med porträtt av sin mor. När hon dog 1924 uppstod ett tomrum som konstnären fyllde med ett nytt ljus. Det ambitiösa arbetet med att måla cirkelformade ljuskäglor, svepande skuggfläckar, reflexer på vattenytan och parklyktor i dimma sysselsatte Johansson dag och natt under resten av hans liv. Han experimenterade med teknik, ljus och färg på ett sätt som saknar motstycke i svensk konsthistoria.

Stefan Johansson befann sig under hela sin karriär i utkanten av den svenska konstvärlden. Han föddes i Östergötland och växte upp i mindre städer vid Klarälven i Värmland. Efter studier på Konstakademien i Stockholm reste han till Florens där han uppfann sin nya teknik ”tvättmålning”. Johanssons metod var att preparera linnedukar med en sugande grund, varpå han målade lager på lager med tempera- och akvarellfärger som tvättades bort med svamp eller trasa. Därefter fick linnetrådarna den valör han eftersträvade. Arbetssättet resulterade i jämna och släta ytor där färgen har blivit ett med materialet som den är målad på. För varje verk formgav han dessutom ramar i trä med omsorgsfullt vald färgsättning.

Det definitiva genombrottet för Stefan Johanssons konst kom på 1940-talet. Då ställde han ut på Konstnärshuset i Stockholm i flera omgångar och framstod som en särpräglad konstnär som vägrat följa strömmen. Johansson bytte aldrig ut en -ism som fallit ur modet mot en mera tidsenlig. Detta är den första utställningen i Stockholm om Stefan Johansson på över trettio år. Här lyfts hans fascinerande konstnärskap fram i ett nytt ljus.

BIOGRAFI

1876 – Stefan Johansson föds den 29 juli i Vists socken, Östergötland.

1896 – Studier vid Tekniska aftonskolan i Stockholm (nuvarande Konstfack).

1898–1902 – Studerar vid Konstakademiens målarskola i Stockholm. Publicerar sina första dikter och teckningar i tidskriften *Ord & Bild*.

1903 – Fadern avlider. Delar periodvis bostad med sin mor och bror i Filipstad t.o.m. 1913.

1906 – Bor i Taserud, nära Arvika, som del av Rackstadkolonin. Paret Thiel köper *Porträtt av konstnärens moder* (1903). Stefan Johansson besöker det nybyggda Thielska Galleriet.

1909–10 – Första studieresan till Italien. Experimenterar fram sin berömda tvättekni med tempera- och akvarellfärger på duk.

1911 – Deltar i den svenska avdelningen i Roms internationella konstutställning. Får sitt första stipendium från Konstakademien (följs av fler 1919–21).

1913 – Andra resan till Italien. Familjens hus i Filipstad brinner och över 200 av Stefan Johanssons tidiga konstverk förstörs.

1916 – Deltar på en svensk samlingsutställning i Köpenhamn. Bor huvudsakligen i Stockholm fram till 1931.

1922 – Första delen av ”Anteckningar om konst” publiceras i *Ord & Bild*.

1924 – Modern avlider. Målar sin första ljusstudie med ett brinnande ljus.

1926 – Första separatutställningen på AB Konstverk vid Strandvägen i Stockholm.

1929 – Ställer ut sex verk med Värmländska Konstnärsförbundet i det nybyggda Värmlands Museum i Karlstad. Deltar i ”Värmlänningar” på Liljevalchs i Stockholm. Donerar fyra målningar till Thielska Galleriet (även två verk 1945 och 1951).

1931 – Flyttar till Karlstad.

1937–38 – Flyttar med sin bror till Älvgatan 7 i Karlstad. Ställer ut separat i Linköping, Karlstad och på Konstnärshuset i Stockholm.

1940 – Tilldelas Konstakademiens Uno Troili-stipendium (även åren 1941, -42, -43).

1943 – Stor separatutställning på Konstnärshuset i Stockholm.

1949 – Stor separatutställning på Konstnärshuset i Stockholm.

1955 – Avlider den 13 mars i Karlstad.

LJUSMÅLAREN

Stefan Johanssons konstnärskap domineras av ljusmåleri och han återvänder ständigt till gatornas artificiella belysning. Redan under sin utbildning i Stockholm fascinerades Johansson av stadens lyktor. Han föddes samma år som det första elektriska ljuset nådde Sverige och studerade under den period som huvudstaden elektrifierades. Konstnären skildrade regelbundet gatuljus reflekterade i vatten. *Kaj i kvällsljus* från 1927 är antagligen målad nära konstnärens dåvarande ateljé på Kungsholmen. Flera skribenter har hittat likheter mellan dessa nattbilder och blåmålarer Eugène Janssons verk. Johansson beundrade Jansson, men samtidigt gick han betydligt längre i sitt utforskande av ljus.

1931 bosatte sig Stefan Johansson i Karlstad. Han fångade sin närmaste omgivning i stadsdelen Herrhagen i en serie nattbilder, vilka pendlar mellan det realistiska och övernaturliga, närmast surrealistiska. Johansson utforskade noga rörelsen hos ljusskenens färgpartiklar på plats, sedan återvände han till ateljén och målade ur minnet, som vi kan se i *Lykta, måndager* (1932). I *Husgavlar* (1935) sveper böljande nattmoln fram och under en dramatisk himmel kastas långa slagskuggor över trottoaren. I *Nattsken* (1934) liknar den strålande månen snarast en anstormande planet på kollisionskurs med jorden.

Ett par år senare flyttade Stefan Johansson till en lägenhet med utsikt över västra bron och Klarälven, som rinner genom Karlstad. Ljuset över älven blev ett av hans nya favoritmotiv, vilket vi kan se i *Lyktan vid älven, vårkväll* (1943). I den magiska *Bron i dimma* (1942) skymtar glimmande speglingar av lyktor invid den dimsvepta älven. Den sista kända målningen med lyktsken är *Lykta i dis* från 1953 där en parklykta kastar ifrån sig tusen optiska strålar som bryter igenom dimman, samtidigt som ljuset blir mer och mer upplöst.

GRODPERSPEKTIV OCH SKYSTUDIER

Om somrarna på 1920-talet vistades Stefan Johansson i Ekshärad, intill Klarälven. Han sökte sig till djupa orörda skogar och hittade en glänta med mossbeklädda stenar. Konstnären kallade dem för sina mest tålmodiga modeller och skildrade mossor och lavar ur ett sorts grodperspektiv. Vid andra tillfällen målade han det öppna älvlandskapets horisont i olika årstider. Ibland riktades blicken upp mot himlens molnformationer. Denna typ av ”skystudier”, som Johansson själv kallade dem, handlade om att fånga luftens rörelser och de är utförda med samma omsorg som hans ljusmålningar.

Stefan Johanssons experimentlusta och perfektionism sträckte sig ända till målningarnas ramar. Han var mycket noggrann vad gäller träslag och ytbehandling. Ofta är ramarna genomarbetade konstverk i sig med en otrolig känsla för hur ljuset faller på målningen.

PORTRÄTTÖREN

Stefan Johansson försörjde sig en stor del av sitt liv på porträttmåleri. Det rörde sig ofta om beställningsarbeten. Konstnären var väl förtrogen med hur människokroppen såg ut både på ytan och under skinnet, tack vare de anatomilektioner och obduktioner som ingick i Konstakademiens undervisning kring sekelskiftet 1900.

Även i de finstämda porträtten utforskade Stefan Johansson sin speciella tvättmålningsteknik. Hemkommen efter sin sista Italienresa 1913 påbörjade han porträttet av Elin Fredga där övergången till akvarell på duk är tydlig. Hennes ansiktsdrag är som utmejslade i sten. Den vita spetskragen är målad med mikroskopisk finess, så välgjord och förknippad med modellen att konstnären ansåg att kragen måste visas tillsammans med målningen. Stefans nära vän Elin var född Cassel, och därmed syster till konstnären Anna Cassel som tillhörde gruppen *De fem* tillsammans med Hilma af Klint.

Stefan Johansson porträtterade även konstnärskamrater. Den numera bortglömde Paul Engdahls (1888–1976) profil avtecknar sig mot en kristallklar bakgrund. Engdahl reste sedermera till Tahiti och drev ett vaniljplantage, varför han har kallats en östgötsk Gauguin. En annan kollega, Esther Salmson (1877–1966) studerade på Konstakademien samtidigt som Johansson och enligt uppgift tog det honom fem år att slutföra hennes porträtt 1938. Johansson arbetade ytterst sällan efter fotografier, så det krävdes många sittningar att göra klart ett porträtt. En modell har berättat om hur hon fick vänta under flera timmar i farstun, medan Johansson jagade ut alla andar ur ateljén. Konstnären trodde på övernaturliga fenomen och upplevde ofta syner.

EN ANNAN EXISTENS

1937 flyttade Stefan Johansson in i en lägenhet på Älvgatan 7 i Karlstad, en tvårummare som han delade med sin bror. Den hade utsikt över Klarälven som ofta återkommer i Johanssons konst. I denna bostad hittade konstnären ytterligare ett motiv som han utforskade fram till sin död: ljuseffekter på väggarna. Som utgångspunkt tar konstnären sin säng. Skuggor i sängvrån står i fokus i målningen *Sängljuset* (1940) vars enda ljuskälla utgörs av ett stearinljus.

I *Ljusdunkel* (1946) och *Ljustoner, avskärmning* (1948) har Stefan Johansson avskärmat en bordslampa och utforskar förhållandet mellan ljus och mörker. I ljusavskärmningarna kastar skenet från lampan långa skuggor över rummet. Konstverken visar att hans rum var mycket enkelt möblerat. Ibland placerade konstnären en luta på sängen eller ett krucifix på väggen.

Stefan Johansson var övertygad om att det existerade transcendentala fenomen. Det är svårt att definiera denna religiositet. Han var definitivt en mystiker och har jämförts med en munk. Mot slutet av sitt liv ägnade sig Johansson åt speglingar i fönstren med en månskenslampa eller bordslampa. Dessa verk blir mer och mer dunkla och vid konstnärens bortgång 1955 var han på väg mot ett förbryllande abstrakt formspråk. Han pendlade mellan en stil som påminner om den nya saklighetens estetik och närmast surrealistiska motiv, mellan det realistiska och det övernaturliga.

MODERN SOM IKON

I Stefan Johanssons porträttmåleri intar modern Maria en särställning. Hon var utbildad lärare och dessutom aktiv inom missionsförbundet. Konstnären hade ofta ont om pengar och i långa perioder bodde han hemma hos sin mor i Kristinehamn och Filipstad. Det blev något av ett familjeföretag. Hon arbetade ibland extra genom att undervisa, vilket var en nödvändig inkomst som drygade ut den skrala hushållskassan. Under tjugo års tid var hon även Johanssons främsta modell.

Stefan Johansson utforskade för första gången sin tidskrävande och omsorgsfulla tvättmålning i *Porträtt av konstnärens moder* (1911). Det går det nästan att se varje rynka och räkna varje hårstrå i moderns strama hårknut. Mellan 1919 och 1924 avancerar konstnären med en serie porträtt av modern kallade *Vila*, *Sömnad*, *Brevskrivning* och *Vid aftonlampan*. Hon befinner sig i närheten av lampans skimmer – de strama linjerna har luckrats upp och de stillsamma motiven har förvandlats till vibrerande färgexplosioner. När Maria Johansson dog 1924 försvann sonens huvudmotiv och han började i stället ägna sig åt sitt ljusmåleri.

Stefan Johansson blev tidigt förknippad med dessa tidlösa porträtt. De har i omgångar jämförts med verk av konstnärer som Dürer, Vermeer, Whistler och Hammershøi, men Johansson själv hävdade sitt oberoende av yttre intryck. 1929 ställde han ut flera porträtt av modern. De hängdes sida vid sida i en presentation som kan liknas vid ett altarskåp. Konstnären berättade samma år i en intervju för tidningen *Husmodern*: ”ju äldre jag blev, desto bättre förstod jag att uppskatta henne. Jag tror det var för att jag lärde känna andra kvinnor, som jag såg hennes goda egenskaper i starkare belysning. Hon har betytt så ofantligt mycket för mig”.

STEFAN JOHANSSON OCH THIELSKA GALLERIET

Ernest och Signe Maria Thiel hörde först talas om Stefan Johansson via vännen Gustaf Fjæstad. Båda konstnärerna tillhörde under en kort period Rackstadkolonin utanför Arvika. Trots att Johansson och Ernest Thiel kände varandra ganska väl köpte konstmecenaten bara en målning av konstnären 1906. Samma år besökte Johansson det nybyggda Thielska Galleriet och beskrev att det hade ”intressanta och lärorika saker”.

Stefan Johansson bevarade kontakten med Ernest Thiel även efter att bankiren hade sålt sitt hem till staten. 1929 skänkte konstnären flera verk till museet. I ett sista brev daterat januari 1942 ser det mörkt ut i Europa under världskriget. Johansson hyllar Thiels ”samlargärning i konstens intresse” som påminner honom om ”en röst från den lyckliga tiden omkring sekelskiftet, när konstens och litteraturens personligheter verkade och stredo. I kontrast till det nuvarande tillståndet i världen har man ju skäl att kalla denna tid lycklig.”

I korridorens montrar presenteras ett urval av Stefan Johanssons brev till Ernest Thiel. Här finns även exempel på ”tvättmålningen” i ett tidigt stadium och ramprover samt ritningar över ramprofiler. Dessutom visas ett antal föremål som konstnären sparat, bland annat en hårlock och ett par hårnålar från moderns begravning.